

Pracovní list 5

Téma: ten, kdo vypráví, o kom, o čem, a kdo jsi ty pro mne?

V našem nevypočitatelném příběhu fantómů, krajin a snů jsme doposud doklopýtali do padesátých let, přičemž naši cestu doposud provázely proměny Kunderova básnění. Pokud jste již dočetli Kunderovu novelu *Odjezd*, jste nejspíše překvapeni změnou. Namísto kritiky režimního stádního uvažování, výsměchu mocným či slovním hrátkám byl před Vás postaven psychologicky exponovaný prozaický text s výraznou milostnou linkou.

Nikoliv. Není to omyl ani náhoda. A hledejme zase v kontextech. V šedesátých letech se v české próze něco zásadního zlomilo. A nejenom v české próze – ale řekněme v uvažování o tom, co chceme od umění. V dnešním semináři si vypomůžu nejen dobovou prózou, ale také filmovou tvorbou. Věřím však, že sejetí těchto dvou uměleckých forem v šedesátých letech před Vámi obhájím.

Socialistický realismus

Na úvod zkusím nastínit, vůči čemu se „změna“ šedesátých let vymezuje. Od padesátých let dominuje naší oficiální umělecké scéně doktrína tzv. socialistického realismu. Byla zde importována ze sovětského svazu¹, ale svým způsobem dost možná skutečně naplnila požadavky velké části

tehdejší společnosti. Doba, v níž se (sice složitými politickými hrami, ale přece jen opírající se o reálně velkou podporu obyvatelstva) dostala k moci Gottwaldova KSČ, byla naplněná očekáváním přívětivé budoucnosti. Léta válečná a poválečná byla časem živoření, takže pokud Vám umělci svou tvorbou dávali najevo, že „jdeme správnou cestou a budeme se mít brzy dobře“, byla to dost pravděpodobně ta vize budoucnosti, kterou jste po dobách hladu a nejistoty chtěli slyšet. A jelikož ani aktuální žitá skutečnost padesátých let až tak skvělá

¹ viz https://is.muni.cz/do/phil/Pracoviste/UFAK/FAVBPa03/pages/01-soc_realismus.html

není (v obchodech není zboží a po „měnové reformě“ alias státním bankrotu² roku 1953 nemají lidé ani uspořené peníze) je dobré se nedívat tak kriticky po dnešku, ale spíše se dívat směrem do budoucna, což parafrázuje i slavný Gorkého úryvek, který jste si mohli přečíst již ve výše uvedeném odkazu:

„Nestačí ukázat to, co je, ale je nutné pamatovat na to, co je možné a žádoucí. Musíme znát nejen realitu minulosti a přítomnosti, ale také realitu budoucnosti.“

Pokud překonáme období „propagace“, dostaneme se k funkci didaktické. Socialistický realismus chce předávat myšlenky a v duchu těchto myšlenek svého příjemce vychovávat. Nabízí mu tedy jasný, nekomplikovaný obraz světa: „Tohle je správné a tohle je zase špatné; je samozřejmostí, aby všichni dělali to, co je správné, a abyste určitě nedělali to, co správné není“. Toto černobílé vidění světa je didaktickým nástrojem a všechny dílčí prvky mu jsou podřizovány, viz níže.

Jak již to bývá pravidlem, i naše „definice“ socialistického realismu je dost komplexní a v čase se mění problém. Základem je politická tendenčnost a schematičnost tohoto směru. Jedná se o směr, který je určen k propagaci komunistických a socialistických myšlenek a který je má hájit: „Naše skutečnost není ještě socialistická, ale právě proto tolik potřebujeme socialistického realismu, aby nám pomohl stavěním nové té budoucnosti“.³ V tomto kontextu nabídnu ještě úryvek z jiného díla. Jedná se o známou historickou komedii, kterou nechci nijak dehonestovat, protože má své nezpochybnitelné kvality. Byla však natočena v roce 1951 a je záhodno postřehnout i její ideové ladění: <https://www.youtube.com/watch?v=r1AjT0Z7Qe4>

Stěžejním epickým žánrem socialistického realismu byl však tzv. budovatelský román, který dominoval české literatuře ještě v první polovině padesátých let. Sice byl tento žánr již ve druhé polovině padesátých let postupně kritizován, teprve šedesátá léta se již dokázala z jeho okovů v širší míře vymanit.

V následující velice zjednodušené tabulce si nastíníme **typické stavební prvky modelové budovatelské prózy**⁴:

- ❖ vševědoucí vypravěč
- ❖ chronologický děj s občasnými reportážními záznamy
- ❖ prostší, srozumitelný jazyk; často emocionálně nabitý (kratší věty, vykřičníky, expresiva aj.)
- ❖ tématem je budování nového lepšího světa; v osobní rovině pak často splnění vytyčeného pracovního úkolu

² Pokud by Vás zajímalo více z tohoto nepříliš známého milníku naší poválečné historie, tak si poslechněte kupříkladu tento pořad: <https://plus.rozhlas.cz/ceskoslovenska-menova-reforma-v-roce-1953-obchody-se-musely-kvuli-navalu-lidi-6507837>

³ Zdeněk Nejedlý: O umění a politice. Praha: Melantrich, 1978, s. 177

⁴ Koho ba zajímalo víc, doporučuji bakalářskou práci Zuzany Tomanové, z níž čerpám: *Český socialistický realismus a jeho příběhy*

- ❖ děj román se zpravidla pohybuje v tehdejší blízké minulosti, tzn. válečná a poválečná léta (typicky léta velkých změn, tzn. 1945 a 1948); ale důležitým prvkem je nadějný výhled do budoucnosti
- ❖ prostorově bývá zasazen do vesnice, továrny či dolu; zprvu pustý, zbídačený okolní kraj je následně zušlechťován
- ❖ hlavním hrdinou bývá čestný a pracovitý mladý člověk, který zpravidla časem naváže bezproblémový vztah s podobně smýšlejícím protějškem; příznačným rysem těchto postav je neobyčejná skromnost; platí také, že učiní-li hlavní hrdina v nevědomosti chybu, důsledně se věnuje její nápravě
- ❖ antagonistou příběhu bývá sobecký a vypočítavý kapitalistický sabotér, nacista či západní agent; podvrtné činnosti těchto osob pak stojí za problémy, s nimiž se kladní hrdinové potýkají
- ❖ třetím typem postav jsou tzv. „přerodová hrdinová“, zpravidla lehce nedůvěřiví intelektuálové, kteří jsou teprve v průběhu děje laskavostí hlavních hrdinů přesvědčeni, opouštějí své staré názory a přidávají se ke straně
- ❖ klíčové scény děje mají skupinový charakter – jedná se o střet skupin osob, nikoliv jednotlivců

Konec padesátých let však přecejzen znamenal jistou stabilitu a v šedesátých letech se životní situace většiny obyvatel zlepšuje. Socialistický realismus se však tolik nemění. Mění se jeho jména, ustupují některé typicky poválečné schematické prvky. Ale základní kameny jsou neměnné. Socialistický realismus přestává odpovídat potřebám společnosti, pro kterou již budovatelství není klíčovým tématem.

Odjezd

Úkol č. 1: Na základě četby *Odjezdu* Ludvíka Kundery navrhnete **typické stavební prvky Odjezdu**. Vezměte si jako základní inspiraci vytipované body z budovatelských próz:

- ❖ vypravěč
- ❖ způsob vyprávění
- ❖ jazykový styl
- ❖ téma
- ❖ čas
- ❖ prostor
- ❖ charakteristika klíčových postav

Ke každému bodu mi stačí kratší odstavec, u postav dva. Pokud budete chtít uvést ještě něco zásadního, co se do inspiračního mustru nevejde, dopište to na konec. Uvědomuji si, že proti budovatelskému románu se jedná o výrazně kontrastní text a podstatně nejednoznačnější text. Zkuste si vytáhnout to podstatné a neztratit se v drobnostech.

Kontext doby

Vše se mění. Budovatelský román byl „mrtvým žánrem“ v podstatě již ve druhé polovině padesátých let. Přečtete-li si *Odjezd*, je kontrast obou děl zkrátka příliš velký, než aby mohla tato díla přirozeně fungovat vedle sebe. I inženýři socialistického realismu reagovali na měnící se potřeby lidí a své žánry inovují, nicméně ne dostatečně rychle a ne dostatečně pružně. Máme tady sice olbřímí kontrast, který ve své době už neexistuje, ale pro zjednodušení a nástin situace mi přijde vhodnější než socialistickorealisticke modifikace raných šedesátých let. Už to zkrátka nefungovalo, reakce režimu byla pozdní. Odpusťte mi tuto zkratku.

Díky částečné liberalizaci poměrů mohla vzniknout filmařská nová vlna (Forman, Chytilová, Passer aj.) jdoucí ruku v ruce s výraznými prozaiky. Nabídnou Vám zde určitý výčet děl (a jedné události), které v první polovině šedesátých let utvářeli umělecké ovzduší doby. A z tohoto ovzduší mohla v roce 1967 vzejít i Kunderova próza. Ne jako inovátorské a šokující dílo, ale jako řemeslně i myšlenkově skvělá reakce na dobu svého vzniku.

mezinárodní konference v Libicích na téma: Franz Kafka

<http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/2000/ZS/10.pdf>

Každý den odvahy (režie Edvard Schorm)

<https://www.filmovyprehled.cz/cs/film/396601/kazdy-den-odvahu>

O něčem jiném (režie Věra Chytilová)

<https://www.filmovyprehled.cz/cs/film/396555/o-necem-jinem>

Pan Theodor Mundstock (Ladislav Fuks)

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1421>

Směšné lásky (Milan Kundera)

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1487>

Veletrh splněných přání (Vladimír Páral)

odkaz na důstojné shrnutí jediného díla jsem nenašel, tak příkládám odkaz na článek

<https://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/2008/SMVII/23.pdf>

Perličky na dně (Bohumil Hrabal, režiséri nové vlny)

<https://www.filmovyprehled.cz/cs/film/396648/perlicky-na-dne>

Úkol č. 2: Letmo si proleťte přiložené texty. Nemusíte číst všechny, ani je nemusíte číst slovo od slova. Dodejte k tomu Vaši zkušenost z *Odjezdu*.

Ve dvou odstavcích zkuste zobecnit a shrnout, jaká témata a jaké způsoby zpracování diváka a čtenáře šedesátých let přitahovaly. Nenechte se rozházet bambiliony odlišností v jednotlivých dílech a zkuste jít tentokrát nikoliv po detailech, ale po velké míře zobecňování. Když nějaká myšlenky nebude sedět úplně všude, je to v pořádku. Naštěstí se hodnotná díla vždy vymykají všem šuplíkům, do kterých je chceme zařadit :-)